

УДК 687:504.05

**СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ В УМОВАХ
СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

**SOCIAL FACTORS OF FORMATION OF SOCIAL
ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF FORMATION
OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE**

Павлова К. А.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна), e-mail: k.a.pavlova888@gmail.com

Pavlova K. A.,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine), e-mail: k.a.pavlova888@gmail.com

Розглядається феномен формування явища громадської активності в умовах становлення громадянського суспільства та сучасних трансформаційних викликів розвитку людства.

Аналізуються необхідні суспільно-політичні, ідеологічні та психологічні умови та чинники, за якими суб'єкти шляхом активної добровільної діяльності – громадської та іншої соціальної активності, забезпечують реалізацію власних цілей та інтересів стосовно суспільного життя в країні.

За допомогою історичного методу, методів аналізу та синтезу, системно-структурного та системно-функціонального методу та інших методів, зроблено висновки, що явище «громадянське суспільство» можна визначити як особливий стан, в якому створено умови (політичні, економічні, соціальні, психологічні, морально-культурні, освітні тощо) для реалізації різноманітних потреб й інтересів індивідів, забезпечуються можливості прояву кожній особистості своїх індивідуальних потреб для здорового психологічного, фізичного, економічного розвитку, прояву та захисту своїх природних та громадянських прав і свобод.

Ключові слова: активність особистості, соціальна активність, громадська активність, громадянське суспільство, правова свідомість.

The phenomenon of formation of the phenomenon of social activity in the conditions of formation of civil society and modern transformational challenges of human development are considered.

The necessary socio-political, ideological and psychological conditions and factors under which subjects through active voluntary activity – social and other social activity – ensure the realization of their own goals and interests in relation to social life in the country.

Using the historical method, the methods of analysis and synthesis, the system-structural and system-functional method and other methods, it is concluded that the phenomenon of «civil society» can be defined as a special condition in which conditions (political, economic, social, psychological, moral and cultural, educational, etc.) for the realization of various needs and interests of individuals, the opportunities for manifestation of each individual's individual needs for a healthy psychological, physical, economic development, repave and protect their natural and civil rights and freedoms.

Keywords: personality activity, social activity, civil activity, civil society, legal consciousness.

Процес формування та розвитку громадської активності завжди заслуговував на особливу увагу в усі історичні періоди з початку об'єднання людей. Адже всі соціальні перетворення не можуть бути не чим іншим як проявом задуму груп людей, які в певний момент вирішували діяти та впливати свої ідеї та потреби в життя суспільства.

Доктор психологічних наук, професор В. В. Рибалка наводить вислів члену Римського клубу Ауреліо Печчеї, який у своїй відомій книзі

«Людські якості» наголошував, що «при всій тій важливій ролі, яку відіграють у житті сучасного суспільства питання його соціальної організації, його інститути, законодавство і договори, при всій могутності створеної людиною техніки, не вони в кінцевому рахунку визначають долю людства... Проблема у підсумку зводиться до людських якостей і шляхів їх удосконалення. Бо лише через розвиток людських якостей і людських здібностей можна досягти зміни усєї орієнтованої на матеріальні цінності цивілізації і використати увесь її величезний потенціал для благих цілей» [4].

Сам же професор В. Рибалко в своїх останніх роботах щодо суспільно-політичної кризи в Україні, досліджує феномен громадської активності як антитезу громадського протистояння, безправ'я та анархії. Наголошує на першочергову необхідність формування громадянської культури та свідомості через напрацювання та розкриття якостей психологічної зрілості та духовної мудрості на всіх рівнях суспільства [6].

За висновками професора В. Вашкевича у дослідженнях феномену формування історичної свідомості, «проблема подальшого розвитку країн різного походження полягає у побудові інформаційного, відкритого та самодостатнього для подальшого розвитку суспільства» [1, с. 166].

Неодмінною умовою для цієї мети, на наш погляд, є розуміння які прояви активності особистості включає в себе явище громадської активності та які саме державно-політичні, соціально-економічні, ідеологічні та психологічні фактори формують психологію сприйняття та позитивну динаміку проявів громадської активності в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні, що стало основними завданнями цієї статті.

З огляду на актуальність та глибину проблеми формування громадської активності в нових соціально-економічних умовах – формуванні глобального громадянського суспільства та становлення взаємозалежних зв'язків держав по всьому світу, її дослідження має міждисциплінарний зміст – філософський, правовий, політологічний, психологічний, педагогічний, та постійно розглядається вітчизняними та зарубіжними вченими.

Дослідження феномену громадської активності, як форми прояву соціальної діяльності особистості розглядаються у рамках філософських (Аристотель, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, Г. Гегель, І. Кант), соціальних-політологічних (Дж. Александер, Е. Арато, К. Гаджієв, Е. Гелнер, Дж. Голдстоун, Дж. Кін, Д. Коен, Ф. Рудич, Н. Урбінаті, Ф. Фукуяма, Д. Хелд, О. Хедффе, Р. Патнам), психологічних концепцій (В. Асеев, О. Асмолов, Л. Виготський, С. Рубінштейн, Д. Ельконін, О. Леонтьєв, В. Мухіна та ін.).

Розвиток громадської активності у нових глобальних соціальних умовах досліджується сучасними вітчизняними науковцями в різних наукових спеціальностях, в тому числі в останніх працях В. Андрущенко, В. Беха, В. Вашкевича, А. Гусевої, Г. Зеленько, О. Івченко, А. Колодій,

Н. Нижник, В. Омелько, В. Равцева, Ф. Рудич,
Є. Рябенко, В. Федоренко.

Слід наголосити, що в науковому світі по різному трактують поняття та прояви громадської активності, інколи ставлячи в одне розуміння, інколи протиставляючи його з поняттям соціальної активності, тому можна стверджувати, що на сьогодні не сформовано єдиного підходу в розрізненні цих понять.

А. Гусева у своєму дисертаційному дослідженні, робить аналіз наявних наукових поглядів у сфері психології та соціології щодо феномену громадської активності та певні висновки:

1) громадська активність – це така характеристика суспільних відносин, що охоплює всі ті сфери життєдіяльності громади, метою яких є досягнення та дотримання прав і свобод особистості, сприяння розвитку громади та її членів, регулювання процесів вироблення, прийняття та реалізації рішень; 2) громадська активність є творчою силою, вона уособлює ініціативний вплив особистості на навколишнє середовище, на інших людей та на себе, спричиняє процеси розвитку як на рівні окремого індивіда, так і на рівні суспільства, вона сама є процесуальною, багаторівневою активністю; 3) громадська активність особистості визначається її громадянською свідомістю та самосвідомістю, громадянською культурою, громадянськістю як особистісною рисою, зумовлюється системою різноманітних психологічних чинників, серед яких особливе місце посідають мотиваційні, ціннісні, когнітивні, індивідуально-типологічні особливості індивіду; 4) формування зазначених детермінант – чинників громадської активності залежить від особливостей соціальної дійсності, специфіки соціокультурної спадщини, наявності та якості соціального капіталу у суспільстві.

Громадська активність, за висновками науковця, є складним феноменом, самостійною формою соціальної активності особистості. Вона передбачає активні громадські дії особистості – суб'єкта суспільних відносин, спрямовані на перетворення і вдосконалення самої особистості та навколишньої суспільної дійсності [2].

При дослідженні основного поняття нашої статті, ми розглядаємо явище громадської активності як складовим елементом соціальної активності особистості, так як останнє включає в себе різні компоненти та прояви активної життєдіяльності людини, які збігаються з основними сферами життя – соціально-політична, економічна, сімейно-побутова, професійна, творча, спортивна тощо.

Та визначаємо *явище громадської активності як виду соціальної активності – за яким особа свідомо, цілеспрямовано, ініціативно та відповідально встановлює суспільні зв'язки для виконання своїх громадянських прав та обов'язків щодо розвитку держави, громадянином якої вона є, піклується про існування в суспільстві економічних, соціальних та морально-культурних факторів, які від неї залежить, що базується на її соціальних інтересах, внутрішніх потребах та цінностях.*

Але такий вид соціальної активності як громадська вимагає особливі умови для її формування та прояву. Можна стверджувати, що цей прояв людського буття сформувався з цивілізаційним розвитком людства, з зародженням суспільних ідей та принципів гуманізму та толерантності, рівності та справедливості. Та попри активне розповсюдження цих принципів більше ніж п'ять століть, рівень сформованості свідомої та сталої громадської активності в світі загалом, залишається в дуже низьких показниках. Тому дослідження зовнішніх умов, створених державою, в яких формується громадянська позиція її населення, є, на нашу думку, необхідним для розуміння основних чинників формування особистісних якостей її носіїв та наслідків її деформації.

По-перше, громадська активність формується на певному етапі розвитку людства – з появою особливої форми організації суспільства – держави, якій притаманні певні ознаки та компоненти, в тому числі інститут громадянства – усталений правовий взаємозв'язок між людиною і державою, де обидві сторони мають взаємні права та обов'язки, визначені Конституцією й законами України [5, с. 222].

Тобто статус «громадянин» передбачає існування у особистості сформованих навичок, знань, вмінь та дій щодо підтримки різноманітних зв'язків з державою. Їх розуміння та формування є, на наш погляд, складним та довготривалим процесом, який відбуваються через різні соціальні зв'язки та сфери – сімейні, освітнянські, релігійні, політичні та інші, через які у особистості поступово формується розуміння себе як члена суспільства, який впливає на його майбутнє, отже має обов'язок долучатись до його вибудовування та наповнення.

Але що відбувається в реаліях нашого суспільного життя? Чи багато громадян, особливо в країнах несталої демократії замислюються, що окрім прав та інтересів, вимог та очікувань, якою повинна бути держави його громадянства, вони мають нести обов'язки, у тому числі активну громадську діяльність та ініціативність щодо всебічного розвитку держави? На сьогодні відсоток такого розуміння по всім показникам дуже низький.

Спеціалісти відмічають, що виконання людиною громадянських прав, свобод та обов'язків має спиратися на наявність у особи «громадянської «свідомості» характерними рисами якої є здатність поважати існуючі у суспільстві норми й імперативи, дотримуватись їх, визнавати та шанувати суспільні авторитети, виконувати обов'язки, які покладені на нього громадою», виявляти «громадянську культуру, визначальною рисою якої є законслухняність» [2].

Тому ми виділяємо явище громадської активності як особливої форми соціальної активності, при якій особа діє саме як громадянин певної держави, виходячи зі свого зазначеного в чинному законодавстві правового статусу, розуміючи мету, завдання, соціальну на особистісну корисність від цієї діяльності – громадянську свідомість.

По-друге, на наш погляд, явище громадської активності, яка притаманна психологічно здоровій людині та несе для неї позитивний особистісний розвиток, може існувати тільки в демократичній, соціальній, правовій державі, яка виконує зазначені принципи в своїй політиці.

Відмітимо, що в умовах глобалістичних загроз та розповсюдження екстремістської культури, «активність», на жаль, надто часто стала носити руйнівний характер для соціального середовища певної країни та навіть світу. Воєнні, міжрасові, релігійні конфлікти з вже невраховною на сьогодні кількістю жертв, часто дуже вдало маскуються під «громадським обов'язком» та «державним інтересом», що нівелює прописані цінності демократії та глобальну безпеку світу.

Також в нашій сучасній історії безліч прикладів покоління людей, які через нав'язані приклади та вимоги «громадського обов'язку», деформацію свідомості та культури втрачали психологічне, психічне та фізичне здоров'я, проживали своє життя в страхах та боротьбі, зрадах та помсті «на благо Вітчизни». Без сумніву, така громадська активність не може вважатися не чим іншим як насиллям та використанням життя людей в інтересах тоталітарного режиму.

Тому можна відзначити, що наявність чи відсутність громадської активності в певній державі, її сутність, особистісна та суспільна цінність, а також глобальні наслідки від неї, є найточнішим показником етапу та рівню розвитку цієї держави, стратегії та тактики її зовнішньої та внутрішньої політики, справжньої мети режиму та рівня самовизнання своєї ролі в історії людства.

По-третє, сутність та наслідки перетворень від громадської активності, на наш погляд, дуже помітно пов'язані зі станом громадянського суспільства в країні, а також умов для його безперешкодного формування та розвитку, в тому числі на глобальному рівні.

Сучасні науковці виділяють основні історичні передумови процесу формування громадянського суспільства: індивід, який має фундаментальні, легальні громадянські права та свободи; існування вільних від державного втручання «зон», в яких створюються інститути громадянського суспільства; формалізована законність, свобода підприємництва, публічність та прозорість; наявність у суспільстві прагнення злагоди, толерантності та взаємоповаги [3, с. 14].

Крім того, в умовах глобалізації сучасні дослідники пропонують говорити про глобальне громадянське суспільство, в якому є такі ознаки трансформаційного розвитку людства, як вільні відносини між суб'єктами недержавних громадянських утворень, поцінування громадянських прав і прав націй вище за глобальні угоди та національні закони та інші [3, с. 25].

Розглядаючи, соціально-психологічні особливості громадянського суспільства професор В. В. Рибалко зазначає наступні пріоритетні цінності громадянського суспільства: плюралізм, самообмеження та самоосмислення. З позицій

плюралізму, ніхто не може володіти монополією на остаточну, вищу істину: природним станом будь-якого демократичного суспільства є вільна боротьба ідей та інтересів, тому жодна організація не може претендувати на все суспільство, нав'язувати йому свої погляди, переконання, волю [2, с. 55].

До цінностей громадянського суспільства відносяться громадянські, політичні та соціально-політичні права – цінності родини, суспільних та релігійних рухів, недержавних засобів масової інформації, органів громадського самоврядування, що утворює механізм формування та вияву суспільної думки, розв'язання суспільних конфліктів тощо. На думку науковців, розвиток громадянського суспільства зумовлює зростання самосвідомості особистості, розширення сфери її соціально значимих ініціатив і водночас – гарантує її вільну самореалізацію.

Спираючись на наведені наукові висновки, складниками формування громадської активності в умовах становлення громадянського суспільства та викликів глобального світу, на нашу думку, є наступне.

Матеріально-економічні складники: свобода підприємництва та конкуренції, приватної власності, які формують у особистості розуміння цінності своєї власності, активності та відповідальності з приводу її захисту та примноження. Це безумовно формує специфічне мислення підприємця та власника, який зникає брати на себе ризики та відповідальність вільного володіння та розпорядження майном, і тим самим відчуття причинно-наслідкових зв'язків від його дій та результатів, свободу вибору та відповідальність за нього.

Соціально-правові умови: формалізовані громадянські права і свободи, які дають легальні можливості виражати свої громадянські погляди та переконання, існування законодавчого механізму захисту прав та прийняття участі у справах держави, передбачена в законодавстві можливість громадського контролю як умови обмеження державної влади на користь суспільства – всі ці умови створюють для особистості статус важливого та обов'язкового суб'єкту для державного розвитку, відчуття безпеки та захищеності, можливості впливати та своє життя – виражати свої погляди, переконання, захищати свої інтереси тощо.

Адже якщо ці умови не проголошено на конституційному та законодавчому рівні, не створено умов для їх реалізації, в країні домінують принципи виборювання своїх прав, особистість відчуває себе поза законом, безправною, в позиції жертви, а не «творця своєї реальності».

Також, на нашу думку, не завжди доречно оцінювати революційні методи у боротьбі за свої права проявом зваженого та направлено на розвиток країни кроку з боку громадян, так як в своїй більшості такі дії є інстинктивними щодо захисту свого життя або необхідним кроком для нормального існування.

Також важливою соціально-правовою умовою, на наш погляд, є можливість створення

незалежних від держави, об'єднань громадян, так званого «третього сектору суспільства», в якому реалізуються, задовольняються та захищаються основні інтереси особистостей, створюються «вільна зона» вираження себе, що беззаперечно створює умови для вільного та здорового психологічного розвитку людини як вагомого члена суспільства, відчуття єдності та підтримки в своїх переконаннях, в тому числі на світовому просторі.

Ідеологічні принципи – основні ідеологічні постулати громадянського суспільства «рівність» та «свобода», які формують умови вільного вираження себе, віру в свої можливості в незалежності від матеріального та соціального походження, фізичного розвитку. Також такі принципи створюють культуру відповідальності за своє особисте та суспільне життя, прагнення до самовдосконалення та здійснення своїх особистісних цілей, в тому числі шляхом діяльності метою якою є зміни в суспільстві.

Особливе соціально-психологічне мислення – потреба в постійному самоосмисленні, самовдосконаленні та самообмеженні, що потребують вищезазначені принципи громадянського суспільства – плюралізм, свобода підприємництва, конкретності, повага до прав інших – створюють спосіб мислення та поведінку людей, що їх доля залежить від вчинків та проявів, які вони обирають, а їх успіх – від того, наскільки їх діяльність буде цікавою та корисною суспільству.

Окрім того, дуже важливим, на нашу думку, є ідеї, які панують та переважають в суспільстві щодо психологічного портрету сучасного громадянина. Наскільки він соціально активний? Чи обов'язково це чи ні. Що є переважним в психологічних якостях суспільних лідерів? та інше

Спиратися на зазначені висновки, *явище «громадянське суспільство» ми визначаємо як особливий стан, в якому створено умови (політичні, економічні, соціальні, психологічні, морально-культурні, освітні тощо) для реалізації різноманітних потреб й інтересів індивідів, забезпечуються можливості прояву кожній особистості своїх індивідуальних потреб для здорового психологічного, фізичного, економічного розвитку, прояву та захисту своїх природних та громадянських прав і свобод.*

На нашу думку, відрізними соціально-психологічними функціями громадянського суспільства, є формування особливих об'єктивних (в межах всієї держави) та суб'єктивних факторів (на особистісному рівні у громадян країни), які впливають на внутрішні переконання та поведінку людини – одночасно вільної та відповідальної особистості, яка вміє створювати блага для свого життя та має захист від порушень цих благ зі сторони держави.

Одним з найважливіших показників при цьому є рівень громадської ініціативи та активності, як усвідомленої й активної діяльності індивідів на благо суспільства, яке дарує їм свободу самовираження, гідного життя та виконання своїх життєвих задач.

Зазначені дослідження підкреслюють, що саме в громадській активності в умовах громадянського суспільства концентрується унікальний культурний, цивілізаційний, творчий, гуманістичний потенціал духовно та психологічно зрілої, розвинутої особистості.

Отже, громадянське суспільство для нашої проблематики виступає особливим феноменом та станом в суспільстві, в якому створені всі необхідні різноманітні суспільно-політичні, ідеологічні та психологічні умови та чинники, за якими суб'єкти шляхом активної добровільної діяльності – громадської та іншої соціальної активності, забезпечують реалізацію власних цілей та інтересів стосовно суспільного життя в країні.

Список використаних джерел

1. Вашкевич, ВМ., 2008. 'Історична свідомість як складова суспільної свідомості', *Гілея. Історія. Політологія. Філософія: науковий вісник: збірник наукових праць*, Київ: Вид-во УАН ТОВ «НВП «ВІР», Вип.14, с.164–175.
2. Гусева, АВ., 'Психологічні чинники готовності особистості до громадської активності', 2009, автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, О., 19 с.
3. Івченко, ОГ., 2013. 'Людина в структурі громадянського суспільства: філософія ідентичності', *Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова*, [2-ге вид.], К.: *Знання України*, 379 с.
4. Печен, Аурелио, 1980. 'Человеческие качества', М.: *Прогресс*, 302 с.
5. Погорілко, ВФ., Федоренко, ВЛ., 2012. 'Конституційне право України: Підручник', за заг. ред. В. Л. Федоренка, 4-е вид., перероб. і доопр.; *передмова проф. В. М. Шаповала*, К., 727 с.
6. Рибалка, ВВ., 2017. 'Психологічні передумови розвитку громадянського суспільства і особистості громадянина', *Психологія і особистість*, №2 (12), с.50–61.

References

1. Vashkevych, VM., 2008. 'Istorychna svidomist' jak skladova suspil'noi' svidomosti (Historical consciousness as a component of social consciousness)', *Gileja. Istorija. Politologija. Filosofija: naukovyj visnyk: zbirnyk naukovykh prac*, Kyi'v: *Vyd-vo UAN TOV «NVP «VIR»*, Vyp.14, s.164–175.
2. Gusjeva, AV., 'Psychologichni chynnyky gotovnosti osobystosti do gromads'koi' aktyvnosti (Psychological factors of person's readiness for social activity)', 2009, avtoref. dys. kand. psyhol. nauk: 19.00.01, *Odes. nac. un-t im. I. I. Mechnykova*, O., 19 s.
3. Ivchenko, OG., 2013. 'Ljudyna v strukturi gromadjans'kogo suspil'stva: filosofija identychnosti (Man in the structure of civil society: the philosophy of identity)', *Nac. ped. un-t im. M. P. Dragomanova*, [2-ge vyd.], K.: *Znannja Ukrainy*, 379 s.
4. Pechei, Aurelio, 1980. 'Chelovecheskie kachestva (Human qualities)', M.: *Progress*, 302 s.
5. Pogorilko, VF., Fedorenko, VL., 2012. 'Konstytucijne pravo Ukrainy: Pidruchnyk (Constitutional Law of Ukraine: Textbook)', *za zag. red. V. L. Fedorenka*, 4-e vyd., pererob. i doopr.; *peredmova prof. V. M. Shapoval*, K., 727 s.
6. Rybalka, VV., 2017. 'Psychologichni peredumovy rozvytku gromadjans'kogo suspil'stva i osobystosti gromadjany (Psychological preconditions for the development of civil society and citizen's personality)', *Psychologija i osobystist'*, №2 (12), s.50–61.

* * *